Posudek bakalářské práce

TOMÁŠ DOISCHER: *Vznik diskurzních markerů v češtině: případová studie slova* vždyť

Tomáš Doischer si ve své bakalářské práci nazvané „Vznik diskurzních markerů v češtině: případová studie slova *vždyť*“ vytyčil dva úkoly: úkol empirický – popsat význam (významový invariant) českého slova (diskurzního markeru) *vždyť*, a to pomocí metody vypracované v tzv. teorii *přirozeného sémantického metajazyka* (v práci se pro ni důsledně používá původní anglické označení *Natural Semantic Metalanguage* nebo z něj odvozená zkratka *NSM*); a úkol teoreticko-metodologický – na pozadí práce nad prvním úkolem pojednat obecně o lingvistické metodologii, možnostech popisu diskurzních markerů, sémantické analýze, a dokonce o lingvistice obecně.

Práce začíná stručnou předmluvou (s. 5) popisující autorovu cestu za volbou tématu práce a krátkým Úvodem (s. 6–7) (označeným jako kap. 1), který vymezuje téma práce a její cíle.

Druhá kapitola „*Natural Semantic Metalanguage*“ (s. 8–19) představuje některé problémy tradiční sémantiky (etnocentrismus, kruhovost sémantických definic, abstraktnost sémantických popisů), zprostředkovává základy teorie přirozeného sémantického metajazyka (PSM) a zpětně ji prezentuje jako přístup, který zmíněné tradiční problémy překonává; referuje o některých kritických reakcích na teorii PSM a konstatuje a příklady dokládá výhodnost/šikovnost teorie PSM pro popis diskurzních markerů.

Třetí kapitola „Synchronní analýza *vždyť*“ (s. 20–34), kterou v (souladu s autorem) vnímám jako jádro celé práce, začíná kritikou dosavadních lexikografických popisů slova *vždyť* v českých výkladových slovnících, pokračuje popisem způsobu získávání dat pro účely vlastní práce, komentuje jejich nedostatky a zprostředkovává svůj postup na cestě za popisem významového invariantu slova *vždyť* (zde je formulována definice jeho invariantu, při níž zatím nejsou využity důsledně jen elementární sémantické jednotky), zabývá se jinými než sémantickými charakteristikami slova *vždyť* (jeho zvukovou realizací a slovnědruhovou platností), prezentuje popis invariantního významu slova *vždyť*, tentokrát už v kategoriích elementárních sémantických jednotek (což je vlastní cíl práce) a uvádí příklady několika jeho kontextových aktualizací.

Čtvrtá kapitola „Diachronní analýza *vždyť*“ (s. 35–45) nejprve sleduje, co o vzniku slova vždyť soudí dosavadní literatura, poté popisuje postup vlastní diachronní analýzy (využity jsou poznatky teorie gramatikalizace / pragmatikalizace), formuluje hypotézu o vzniku slova *vždyť* a s její pomocí se toto slovo pokouší diachronně analyzovat.

Práce pak končí „Závěrem“ (s. 46–48) (označeným jako kap. 5), v němž autor shrnuje a hodnotí výsledky své analýzy.

K obecnému hodnocení: Na prvním místě s potěšením konstatuji, že empirický cíl práce (tj. popis významu slova *vždyť* pomocí metody PSM) je podle mě naplněn v zásadě dobře (velmi dobře v případě synchronní analýzy, problematičtěji u analýzy diachronní). Autor pracuje s aktuální podobou teorie PSM, a tedy i s aktuálním inventářem elementárních jednotek (které označuje jako *primitivy*), zachycení sémantického invariantu slova *vždyť* se zdá být úspěšné. Jeho přesvědčivosti by ovšem velmi pomohlo srovnání buď s jiným významově blízkým českým slovem (není např. výsledná explikace natolik obecná, že platí i pro slovo *přece*?), nebo s jeho domnělým ekvivalentem v některém z cizích jazyků, což je postup v definiční praxi teorie PSM velmi obvyklý.

Tento úspěch bych zde rád vyzdvihl ze dvou důvodů: popis významu jediného slova by jednak mohl působit jako poměrně skromný cíl, a tedy i jako skromný výsledek práce, je s ním však spojena velmi zdlouhavá a namáhavá analytická procedura, která z každého takového textu může být patrná spíš nepřímo; jednak bych rád zdůraznil, že v zásadě úspěšné naplnění tohoto cíle je dost cenné už

samo o sobě a text díky němu (jako bakalářská práce) obstojí i vzhledem ke všem následujícím připomínkám.

Co se týče teoreticko-metodologických cílů (jimž není věnován ucelený oddíl, autor své komentáře k tomuto úkolu spíš roztrousil po celém textu), myslím, že užitečnost přístupu teorie PSM k deskripci slovních významů (diskurzních markerů) skutečně prokazuje. Obecně vítám autorův zájem o teoreticko-metodologické otázky, oceňuji jeho odvahu při volbě metody teorie PSM (již mu *climate of opinion* jeho lingvistického prostředí, jak je patrné z Předmluvy i z řady defenzivních formulací, nejspíš moc neusnadnil) a na jeho podporu konstatuji, že je podle mě vzhledem ke zvolenému cíli zcela případná (i když to autor vlastně jen deklaruje – jeho jediný, sice pádný, ale implicitní argument je sama provedená analýza, příčiny této případnosti by si podle mě zasloužily explicitní rozbor, viz např. otázku „interaktivnosti" definic). Autorova potřeba komentovat i další, složitější a s jeho analýzou bezprostředně nesouvisející teoreticko-metodologické otázky (vyjadřovat se k problémům, nebo dokonce budoucnosti lingvistiky jako takové) je mi sympatická a pochopitelná, přesto však musím říct, že si zde (jako bakalant) naložil moc brzy příliš velké sousto. Tyto poznámky se mi (až na výjimku, o níž se zmíním dále) nezdají nijak zvlášť hluboké ani přínosné (např. opakovaně vyjadřované zklamání z toho, že určité poznatky a teorie nejsou definitivní, ale jen „dosud nefalzifikované": tuto popperovskou představu mainstreamová teorie a filozofie vědy považuje za hotovou, a tudíž neproblematickou věc). Nejde přitom o to, že by tyto stručné exkurzy byly nesmyslné nebo že bych s nimi nesouhlasil, ale o to, že vyjadřovat se v takto minimálním kontextu a takto stručně k tak obecným otázkám může být z principu jen těžko nějak zvlášť obohacující.

Jestliže jsou obsahové cíle práce naplněny v zásadě velmi dobře, zasloužil by podle mého názoru pečlivější redakci její text. To se týká jednak úrovně jednotlivých formulací – od (naštěstí nečetných) překlepů přes styl (např. opakované užívání vedlejší přívlastkové věty uvozené vztažným výrazem *kdy*; používání klíčového slova *vždyť* bez opěrných substantiv typu *slovo*, *výraz*) až k řadě formulací nepřesných, matoucích (na s. 27 např. čteme: „Po předchozích pokusech jsem zjistil, že jediný způsob, jak zajistit, aby má definice odpovídala požadavkům NSM, je zformulovat ji pomocí sémantických primitivů"; to, k čemu autor došel, je ale předem jasný nárok dané teorie; na s. 46 se zase píše: „[teorie] upřednostňuje monosémii před polysémií, pokud monosémie vhodně popisuje význam"; monosémie však není deskriptivní nástroj, ale předpokládaná/ověřovaná vlastnost popisovaného „objektu"), nebo dokonce nejednoznačných (na s. 11 se např. nejprve píše, že „primitivy představují *významy* lexikálních jednotek", vzápětí však čteme o „*výrazu*, který je označen jako primitivní"; čtenář může být zmaten: je elementární sémantická jednotka (= primitiv) entitou na sémantické, nebo formální rovině popisu?). Jednak to platí i pro obecnější úroveň obsahově-logického uspořádání textu (tak např. termín *diskurzní marker* je definován až na s. 20, poté, co je předtím opakovaně používán) a také logiku obsahové náplně některých částí výkladu. Práce se na mnoha místech zabývá otázkami, které po mém soudu s jejími cíli bezprostředně nesouvisí a mají spíš charakter jakési rozbujelé poznámky pod čarou umístěné v hlavním textu (výslovnost a slovnědruhová platnost slova *vždyť*), jindy je výklad o některých tématech vzhledem k cílům buď zbytečně obšírný, nebo dokonce mimoběžný (výhody a kritika teorie PSM, viz ještě níže). Jako celku se to týká zejm. kap. 4 věnované diachronní analýze slova *vždyť*: Autor (na s. 6) píše, že „pojednání výrazu musí brát v potaz i jeho původ [= diachronii], aby mohlo být považováno za kompletní, či alespoň dostačující". Legitimní je však jednak i prostá synchronní analýza, jednak autor nikde nevysvětluje, jakým způsobem k jeho definici (synchronního) sémantického invariantu slova *vždyť* jeho diachronní zjištění přispěla.

Kromě toho práce obsahuje četné formulace, v nichž se autor obrací na čtenáře s komentáři ke svým tvrzením a zjištěním; obvykle jsou sebekritické, příp. se v nich autor jaksi distancuje od svých

tvrzení a závěrů (srov. např. na s. 35: „Ovšem téměř vše, co zde bude řečeno, je třeba brát s rezervou, neboť má tvrzení jsou podložena pouze nepřímými důkazy“; na s. 47: „Má analýza má velmi daleko k dokonalosti“; na s. 48: „Na jednu stranu jsem přesvědčen, že má analýza je adekvátní, na druhou stranu však pochybuji, na kolik jsem o tom schopen přesvědčit ostatní“). Množství takových metakomentářů spolu s jejich repetetivností (zejm. kap. 4) četbu práce znepříjemňuje, zasloužily by výrazně redukovat. Vypořádání se s naznačenými problémy by práci učinilo méně roztříštěnou, soudržnější, lépe uspořádanou, ale také čtenářsky příjemnější.

Závěrem některé konkrétní připomínky: V kap. 2 se pro jinak uspokojivě vyložené centrální pojmy teorie PSM překvapivě nepoužívají příslušné termíny (*metoda reduktivní parafráze*, *explikace*, *skript* aj.; přitom vlastně pomocí prvního vytváří autor to druhé); vzhledem k cíli práce (nekomparativní popis významu *jednoho* slova v *jednom* jazyce) je vypichování některých pozitiv teorie přinejmenším zbytečně obšírné (případ *etnocentričnosti*). Výklad o kritice teorie PSM je sympatický, ale následující text ji do značné míry nechává stranou, autor se nevyjadřuje k tomu, jak se s ní ve své analýze vyrovnává, zda je vzhledem k jeho cíli důležitá, nebo není. Navíc se tu reprodukují výtky, jejichž dopad na autorův deskriptivní cíl je velmi nepřímý, tj. výtky mířící na teoretické základy teorie (nedefinovatelnost elementárních jednotek, jejich univerzálnost), zatímco ty, které s ním souvisejí velmi úzce, tj. kritika aktuální deskriptivní praxe teorie (zejm. u Geeraertse, příp. u Riemera), nechává autor stranou. Nutno také říct, že pokusy o sestavení české verze inventáře elementárních jednotek existují, přinejmenším např. v Čermákově knize *Lexikon a sémantika* nebo v českém překladu knihy A. Wierzbické *Semantics: Primes and Universals* z r. 2014. V kap. 3 bych uvítal zprostředkování úvah, které vedly k „překladu“ prvotní definice invariantu slova *vždyť* do přirozeného sémantického metajazyka. Tuto prvotní definici, formulovanou bez použití elementárních jednotek totiž považuji za výrazně přesvědčivější.

Z textu práce se dá vyčíst, že autor k teorii PSM přistupuje zbytečně defenzivně. I když *teoretické* nároky teorie PSM oprávněně považuje (pod tlakem kritiky a asi i prostředí) za problematické, rozhodl se pro své účely využít *metodu*, kterou tato teorie vypracovala. Své rozhodnutí formuluje (na s. 15) takto: „[…] pokud primitivy mohou *fungovat* jako primitivy (tj. […] *umožňovat sémantickou analýzu*), pak je nepodstatné, jestli to primitivy skutečně jsou.“ Aniž by tento podstatný moment v textu dále rozvíjel (v souvislosti s jeho snahou pojednávat teoreticko-metodologické otázky by to bylo nasnadě), je autorovi třeba přiznat, že tu (alespoň implicitně) velmi správně rozlišuje, podle mě problematické, teoretické nároky teorie PSM od, podle mě užitečných, nástrojů k popisu sémantiky jednotlivých výrazů, které tato teorie vypracovala. Zdá se mi, že je tu nakročeno k podstatnému zjištění, totiž že i když nějaké teorie měly neoprávněné ontologické nároky (strukturalismus, generativismus), tak nástroje, které pro svou deskriptivní praxi vypracovaly, mohou být pro řadu účelů velmi užitečné.

V této souvislosti se nabízí má jediná otázka k obhajobě práce: Jaký je podle autora přínos ve formulování popisu sémantického invariantu (slova *vždyť*) v kategoriích elementárních sémantických jednotek, resp. co se tím získává oproti jeho první explikaci, která v těchto kategoriích formulována není; jaké jsou argumenty pro uskutečnění tohoto posunu (od ne-elementárních jednotek k elementárním), resp. proč se nespokojit s formulací první, která je teorií PSM poučena, ale tím, že nevyužívá elementární sémantické jednotky, na sebe nebere závazek hájit (problematické) teoretické postuláty?

Bakalářskou práci Tomáše Doischera rád doporučuji k obhajobě a navrhuji ji hodnotit – v závislosti na obhajobě – buď jako výbornou, nebo velmi dobrou.

Martin Beneš Praha a Roztoky u Jilemnice 18.–23. 8. 2015